

ВЛИЯНИЕТО ЦЕНТЪР-ПЕРИФЕРИЯ ВЪРХУ ДИНАМИКАТА НА НАСЕЛЕНИЕТО В СЕЛИЩАТА НА СОФИЙСКАТА АГЛОМЕРАЦИЯ

Христо Гаев

Териториалните социални и икономически системи са резултат от сложното съчетание, проявление и взаимодействие на компонентите на обществото, стопанството и природата. Структурата на системите зависи от степента на концентрация на стопанския и обществения живот. По този начин при всяка от тях се формират централни и периферни части. Развитие на явлението център-периферия може да се разглежда хоризонтално – увеличаване на центровете и подцентровете, разширяване на зоните на тяхното влияние, и вертикално – увеличаване, усложняване и съчетаване на функциите. При селищата най-ясно личи взаимоотношеността на двете нива, защото териториалната мрежа от центрове и зони на влияние не може да се зароди и съществува без добре развити и йерархично съподчинени икономически и неикономически функции. Тази взаимоотношеност лежи в основата на централизацията или децентрализацията, съпътстващи развитието на селищните системи. Следователно положителният резултат от едно правомерно развитие трябва да се прояви в наличието на по-малка по обхват периферна част, разделена от центъра от обширна активна територия.

Хармоничното функциониране на териториалните системи се регулира от редица фактори, от които при нашите условия на настоящия етап от голямо значение са организацията на транспорта, усъвършенстването и видоизменянето на обслужването (търговско, здравно), началните степени на образование. При негативна проява на тези фактори концентрацията на население в определени райони продължава. Последствията се изразяват в засилване на диференциацията между центъра и периферията.

Център и периферия се разграничават твърде ясно в пространствената и функционалната структура на градските агломерации и на всеки друг функционален урбанистичен район от по-нисък йерархичен тип. Градските агломерации в България, включително и най-развитата от тях – столичната, се характеризират с голяма концентрация на производство и население в ядрата, и забавено развитие на субурбанистичните центрове и субурбанизираните територии. Това явление поддържа висока пространствена мобилност на населението и засилва процеса на стареене в перифериите с всичките му негативни последици, водещи дори до депопулация на отделни части.

Софийската агломерация разполага със 17,0 % от основните промишлени фондове на страната и дава близо 16,0 % от цялата промишлена продукция (1988). Концентрацията на производството в агломерацията е изразителна при сравнение с териториите на бившите окръзи – София-град, Софийски и Пернишки – над 85,0 % от тяхната обща промишлена продукция. В агломерацията е съсредоточено 16,4 % от населението на страната, а само в София – 14,7 %. Агломерацията се развива като типична голяма градска агломерация за нашата страна, в която столичният град оказва определящо влияние. Неговото териториално разрастване е най-бързо в сравнение с останалите агломерационни ядра в страната. Една голяма част от заселванията бяха предизвикани от промишлената концентрация, но бъдещото развитие неминуемо ще доведе до ликвидирането на множество нерентабилни предприятия и производства. В ход са реконструкции и изнасяне на промишлени предприятия от чертите на града, но все още промените не са се отразили положително върху икономическата и демографската характеристика.

В обхвата на Софийската агломерация включваме 198 населени места, от които 11 града, групирани в 9 общини: Столичната, Божурище, Горна Малина, Елин Пелин, Костинброд, Перник, Радомир, Своге и Сливница. Броят на населението в края на 1988 г. е 1 468 876 души. Градското население представлява 89,9 %. Всичко това подчертава доминирането на града като ядро над полето на агломерацията. Селата по брой на постоянното население през 1985 г. се разпределят по категории по следния начин: с население до 200 д. – 51 села, от 200 до 500 д. – 42, от 500 до 1000 д. – 39, от 1000 до 2000 д. – 36, от 2000 до 3000 д. – 12 и над 3000 д. – 7 села. В сравнение с 1975 г. групата на селата с население до 200 д. се е увеличила от 36 до 51 за сметка на намаляването на останалите групи.

Общият брой на населението на територията на агломерацията се увеличава с 9,1 % за периода 1976 – 1985 г., но главно поради нарастването на гр. София – 12,6 %. Населението от останалата част на агломерацията намалява. Намаление на броя на населението показват градовете Баня и Бухово, като след 1980 г. първият има отрицателен естествен и механичен прираст. Градът е изчерпал възможностите си за териториално развитие и дори неговите жители са принудени да го напускат и да строят жилища в други населени места. Към това трябва да прибавим приоритетното развитие на елементите на инфраструктурата, свързани с курортното дело и балнеолечението, както и грешките в териториалната политика. Тъй като повечето от напускащите са млади хора, населението на гр. Баня постепенно застарява, а заедно с това се влошава и възпроизводството.

Град Бухово не представлява място за заселване поради голямата замърсеност от добивната и преработващата промишленост. Съществува териториално-устройствен план за развитие на североизточната част – Кремиковци и околните села, в който е отразена по-различна политика за селищното развитие, то той не е влязъл в сила.

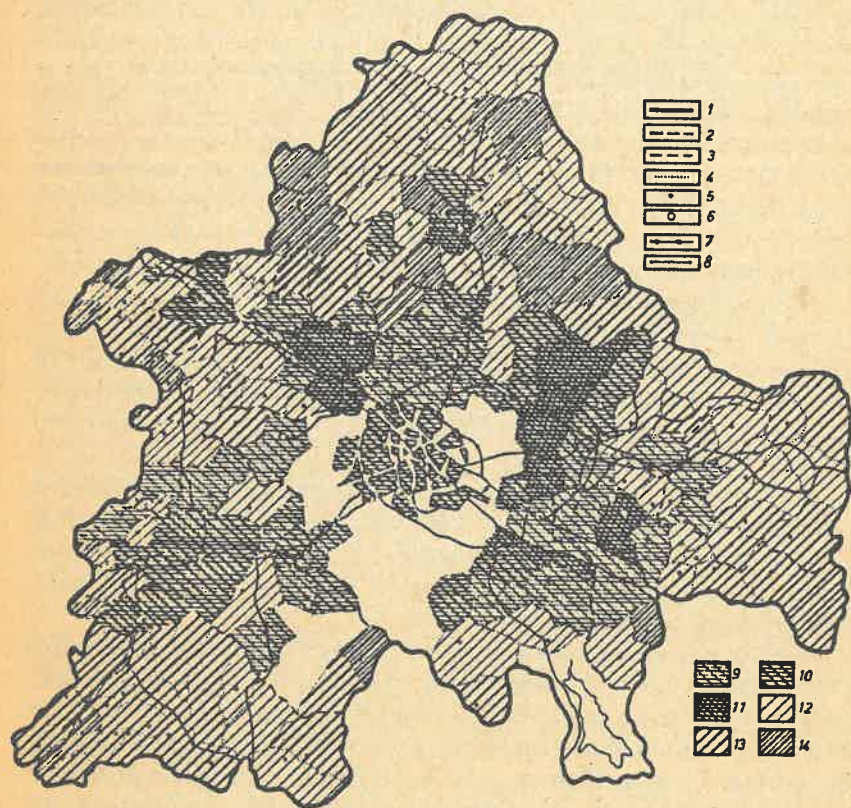
Някои от по-големите села до София, които в годините непосредствено след 1975 г. показват увеличаване на населението, по-късно намаляват (Владая, Волюяк, Лозен, Казичене, Горни Богров, Чепинци и др.). Последните две села изпитват най-силно влиянието на замърсяването.

Увеличаване на населението за посочения десетгодишен период имат само 29 населени места от агломерацията. Териториално те са разположени най-близо до София и част от тях са предпочитани за вилно строителство – Бистрица, Герман, Железница, Плана, Панчарево, Божурище. Средногодишният темп на нарастване на броя на населението например на с. Панчарево е 7,2 %, на Плана – 6,6 %, на Божурище – 2,1 % и т.н.

Ако тенденциите на намаляване се запазят и в бъдеще, то още преди 1995 г. по наша оценка 48 населени места от периферията на агломерацията няма да имат постоянни жители. Някои от тях ще бъдат вилни зони и вероятно ще запазят поне част от жилищния си фонд.

Проблемите, свързани с нарастване броя на лицата, притежаващи жителство в други населени места, а живеещи в селища близо до София, Перник, Радомир, са многобройни и сложни. Могат да бъдат посочени доста примери, но няколко от

района на гр. Перник са достатъчно: в с. Драгичево от 1872 души 439 са жители на други селища, главно на София; в с. Дивотино – 326 д. са жители на Перник, София и други селища; в с. Люлин – 293 души от постоянното население (1332 д.) са жители предимно

Фиг. 1. Годишен темп на нарастване броя на населението в селищата от Софийската агломерация за периода 1957–1965 г., %

1 – граница на агломерацията; 2 – граница на област София–град; 3 – граница на община; 4 – граница на населено място; 5 – село; 6 – град; 7 – жп линия; 8 – шосе; Средногодишен темп: *увеличение*: 9 – до 5; 10 – от 5 до 10; 11 – над 10; *намаление*: 12 – до -5; 13 – от -5 до -10; 14 – над -10

Fig. 1. Annual growth rate of population in the settlements of Sofia agglomeration for the period 1957–1965 %

1 – agglomeration boundary; 2 – boundary of Sofia town district; 3 – municipality boundary; 4 – boundary of settlement; 5 – village; 6 – town; 7 – railway; 8 – road; Annual growth rate (per cent): 9 – 0-5; 10 – 5-10; 11 – above 10; 12 – to -5; 13 – between -5 and -10; 14 – above -10

на София и Перник; от гр. Темелково с население 3332 души – 866 са предпочели Радомир, София и др.¹

Демографските процеси се развиват с такава бързина и стойностни показатели, че периферията започва от територии, твърде близки до София.

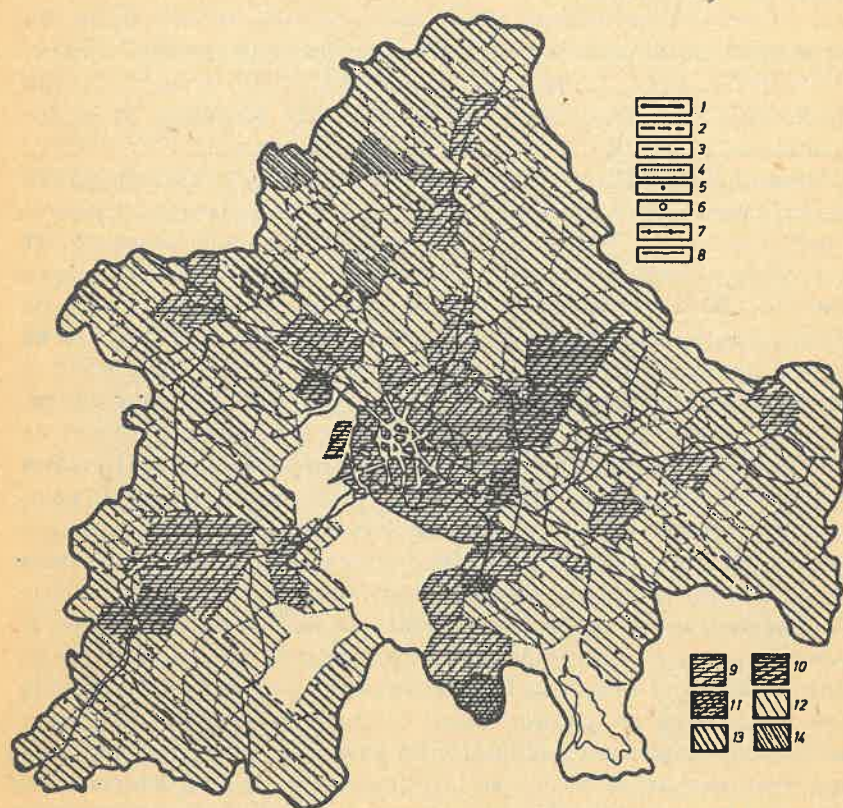
Средногодишният темп на нарастване на броя на населението по населени места, сравнен за два периода 1957–1965 г. и 1976–1985 г., показва стесняване на територията около гр. София с положителни стойности. По-подходяща картина за агломерационно развитие показва ситуацията през периода 1957–1965 г., отразена на фиг. 1. Тогава селата около София привличаха мигранти поради бързия ръст на промишленото производство и разкриването на работни места. Увеличаване показват 62 населени места, от които 30 са на територията на столичния съвет. По-нататъшното развитие обаче отреди на тези села функцията на източници на работна ръка за София и не промени съществено тяхната търговска инфраструктура. Не бяха развити добре опорни центрове и подцентрове, особено в полупланинските и планинските части. Бавно се усъвършенстваха транспортните връзки на основата на общественения транспорт. Осъществяването на масови ежедневни трудови пътувания се отрази върху участниците в тях като намали свободното им време, увеличи транспортната умора и даде отражение върху производителността на труда. Тези причини са в основата на мотивацията за миграция на населението към центъра. В резултат се получи картината, наблюдавана на фиг. 2. Закъснените промени през втория период не са в състояние да спрат процеса на стареене на населението и на все още големия брой изселници от редица села. Общият демографски ефект показва отминало агломерационно развитие на периферията и нова концентрация в ядрото. Пропусната е възможността за решаване на много проблеми за териториалното разположение на населението.

Разгледаните особености на динамиката на броя на населението в агломерацията ясно разграничават център и периферия. Неблагоприятно за развитието се оказва покриването на центъра с една малка територия, главно гр. София, и наличието на голяма периферия. Хинтерландът на столицата с благоприятните природни условия не се използва рационално за живеене на

¹ По данни на ОБНС Перник към 19.05.1989 г.

населението от агломерацията. За цялата агломерация и в частност за София периферията е:

a – източник на работна ръка (в по-голямата си част с по-ниско образование);

Фиг. 2. Годишен темп на нарастване броя на населението в селищата от Софийската агломерация за периода 1976–1985 г., %

1 – граница на агломерацията; 2 – граница на област София–град; 3 – граница на община; 4 – граница на населено място; 5 – село; 6 – град; 7 – жп линия; 8 – шосе; Средногодишен темп: *увеличение*: 9 – до 5; 10 – от 5 до 10; 11 – над 10; *намаляние*: 12 – до -5; 13 – от -5 до -10; 14 – над -10

Fig. 2. Annual growth rate of population in the settlements of Sofia agglomeration for the period 1976–1985 %

1 – agglomeration boundary; 2 – boundary of Sofia town district; 3 – municipality boundary; 4 – boundary of settlement; 5 – village; 6 – town; 7 – railway; 8 – road; Annual growth rate (per cent): 9 – 0-5; 10 – 5-10; 11 – above 10; 12 – to -5; 13 – between -5 and -10; 14 – above -10

- b* – източник на суровини (рудни и нерудни изкопаеми, инертни материали) и селскостопански произведения за пазара и за преработващата промишленост;
- v* – място за производство на детайли и полуготови изделия, които се използват в големите заводи на столицата;
- z* – производство на готова продукция за пазара;
- d* – рекреационна зона;
- e* – зона за вилно строителство.

Концентрацията на производство и население е засилила повече връзките периферия–център, докато обратните връзки са слаби и едностранни. За да бъдат активизирани и да се постигне положителен ефект от агломерационното развитие е необходимо да се извърши следното:

1. Утвърждаване на Софийската агломерация като юридическа, административна единица. Столичният съвет сега има ограничена власт за мащабното влияние на столицата.

2. Да се извърши единна за агломерацията оценка на земите и да се приемат норми за използването и стопанисването им.

3. Да се приложат мерки за развитие на субурбанистични центрове с оглед стабилизиране на периферията. Настъпва нов цикъл на деконцентрация, който трябва да се развива с различна политика от досегашната. Изнасянето на промишлени предприятия в отдалечени, изостанали в развитието си територии, не даде добри резултати. През изминалите периоди беше подценяван демографският фактор и неговата локализация.

4. Практическо изпълнение на утвърдените Териториално-устройствени планове и тези за КОО, като се коригират с нужните за агломерацията елементи. В спротивен случай няма да има успех стремежа за намаляване на териториалните различия в социалното развитие.

Препоръчаните мероприятия, както и други от подобен род, имат една цел – да активизират периферията и да създадат условия за функционирането и като част от агломерацията и разтоварване на центъра.

ЛИТЕРАТУРА

- Ганев, Х. Тенденции в демографското развитие на урбанизацията и градските агломерации в България. ГСУ, ГГФ, Т. 80, 1986.
- Кираджиев, С. София като притегателен център на населението в България. – Изв. БГД, кн. XI (XXI), 1971.
- Пенков, И., Михайлов. Характерни изменения и специфика на селищата и населението в Софийската котловина. ГСУ, ГГФ, Т. 70, 1975/1976.
- Попов, П. Развитие и отраслова структура на промишлеността в град София. – Проблеми на географията, кн. 3, 1986.

THE CENTRE-PERIPHERY INFLUENCE ON THE DYNAMIC
OF POPULATION IN SETTLEMENTS OF SOFIA
AGGLOMERATION

H. Ganey

Summary

The structure of territorial social and economic systems depends on the level of concentration of social and economic life and in this way each system forms central and peripheral parts. The Centre-Periphery development in the settlements network can be treated horizontally – increase of centres' number and subcentres, enlarging the zones of their influence, and vertically increase, complication and combination of their functions.

A centre and periphery can be distinguished in the spatial and functional structure of urban agglomeration and in every other functional urban region of lower hierarchical type. The urban agglomeration in Bulgaria are characterized by a great concentration of production and population in the core and a slow development of the suburban centres and suburbanized territories.

In the boundaries of Sofia agglomeration are included 11 towns and 187 villages, 93 of them with less than 500 inhabitants. The annual growth rate of population in the settlements, compared to two periods (1957–1965 and 1976–1985) shows a narrowing of the territory with positive indicators around Sofia. The situation on fig. 1 is more appropriate to agglomeration development than on fig. 2. During that period (1957–1965) the villages around Sofia were attractive for migrants due to the rapid industrial growth. The shortage of good service infrastructure, transport communications and other reasons gave rise to the concentration of population in Sofia during the next years.

The author puts forward measures that can ease some negative processes in the periphery and they will be important for using the priority of the agglomeration development.